

ПАМ'ЯТЬ ПРО ЧОРНОБИЛЬСЬКУ ТРАГЕДІЮ У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ КІРОВОГРАДЩИНИ

Вівсяна І. А.

*кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Комунального закладу «Музей мистецтв
Кіровоградської обласної ради»
м. Кропивницький, Україна*

40 років проминуло з часу, коли над Україною поширився гіркий присмак радіації з Чорнобиля. Від початку 1990-х років і донині техногенна та біологічна катастрофа Чорнобиля впливає на мистецтво, закликаючи задуматися про глобальні проблеми і їх наслідки [2, с. 28]. Тема Чорнобиля є досі актуальною для митців, розкриваючи завісу над «мертвою зоною». Митці Кіровоградщини активно осмислюють Чорнобильську трагедію через візуальне мистецтво, літературу та сценічні постановки, акцентуючи увагу на болю, пам'яті та героїзмі ліквідаторів.

«Духовний Чорнобиль» охоплює всі царини соціокультурної реальності в Україні – духовність, культуру, екологію, мову і позначає загрози для духовно-релігійного, національного буття. Т. Гундорова, окреслюючи вплив Чорнобиля на українську культуру, вважає, що він зруйнував звичну картину світу, знищив буттєву лінеарність, надав апокаліптичного звучання [3, с. 29]. Особливо це відчули ті, хто був ліквідатором аварії чи хоч якось причетний до суспільних процесів, викликаних нею. 1996 року вийшла книга «Ми, переможені Чорнобилем», своєрідна сповідь ліквідаторів-степовиків [6]. Серед літераторів Кіровоградщини вирізняються учасники ліквідації аварії на ЧАЕС Сергій Колесников (художньо-документальна повість «Відрядження до пекла» та інші), Леонід Коцар (поема-реквієм «Сивий смерч»). Поет-бард Андрій Фоменко у співавторстві з Сергієм Колесниковим створив монооперу «Біла палата», присвячену побратимам, пожежникам-ліквідаторам аварії на Чорнобильській АЕС. Журналіст і фотограф Ігор Філіпенко все частіше реагує на чергову річницю трагедії поезією [7].

Візуальні образи трагедії підірвали основи соціалістичного реалізму. Однією із найпоширеніших цитат у цьому ракурсі є думка Марії Хрущак: «Після Чорнобиля українське мистецтво з головою пішло в містику, залишившись при цьому мистецтвом мальовничим і образотворчим. Божевільний страх перед майбутнім і можливими “деформаціями” форм живого викликав до життя виключно вітальні і візіонерські проекти...» [1]. За висновками дослідниці О. Ліщинської,

«Чорнобиль як феномен трагедії впливає на всю сучасну культуру. Художня царина також звертається до екологічної катастрофи. Митці рефлексують, розмірковують, висловлюються, вони втягнуті в орбіту соціокультурного буття, відчувають суспільні потрясіння і реагують на них у креативний спосіб через літературні твори, картини, кінострічки, пісні і т.ін. Так з'являється унікальний феномен, названий дослідниками «пост-чорнобильський арт». У візуальному мистецтві чорнобильська тематика представлена кількома лініями філософсько-естетичних інтерпретацій: документалізація/меморіалізація події, творення гіпер-/віртуальної реальності, антиутопічні візії, ідеї нагадування/попередження, звільнення, прийняття, а також ревіталізація, відродження і нове буття» [5, с. 154].

Музей мистецтв у Кропивницькому системно працює над Чорнобильською проблематикою, її відображенням засобами образотворчого мистецтва. У експозиції музею зібрані твори місцевих художників. Назва віртуальної експозиції «Чорнобиль: на межі катастрофи» вибрана не випадково, адже є нагадуванням про можливості глобальної небезпеки. Саме тому центральною картиною презентованої віртуальної експозиції «Чорнобиль: на межі катастрофи» по праву можна вважати художній твір Миколи Бондаренка (1914–1999) «Трагедія Чорнобиля» (1994), який наглядно ілюструє можливий фінал історії людства, якщо воно не перегляне свою поведінку, спрямовану на самознищення. Спустошена планета, радіаційні хмари і випромінювання та загиблий маленький птах на першому плані створюють жахливу картину Апокаліпсису, абсолютно реального за певних умов.

Особливі емоції викликає робота «Обличчя Чорнобиля» (2008), адже її автор – Володимир Чорний (1976–2023), художник-земляк, письменник, доброволець, головний сержант ЗСУ з позивним «Кара», який загинув 9 травня 2023 року біля села Невське на Луганщині. Володимир працював у різних графічних техніках: офорт, ліногравюра, літографія, акватинта, монотипія тощо. Саме у техніці «монотипія» виконана його робота «Обличчя Чорнобиля» із серії «Українські трагедії». Митець зумів передати в ній не тільки величезні згубні наслідки Чорнобильської катастрофи, а й пануючу на той час у зоні аварії атмосферу, що створює асоціацію із зоною воєнних дій: сліди руйнації, ніби після запеклого бою, людей у спецодязі, відповідне обладнання, транспорт, залучений до ліквідації наслідків аварії та вивезення людей із забрудненої зони.

Художній твір Володимира Плітіна (1956 р.н.) «І впала зірка Полину» (2006) віддзеркалює не тільки страшні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи, а й приреченість людей, що залишилися жити у своїх домівках, відмовившись від переселення. Атмосферу спустошення та аномальної зони відображено також у виконаній в техніці батіку роботі «Де той лелека, що літав над Прип'яттю?» (2006) художниці-землячки і майстрині Наталії Завалій (1969 р.н.),

яка передала свій твір до фондового зібрання Музею мистецтв напередодні 35-ї річниці жакливої трагедії.

Цікавим експонатом віртуальної експозиції став також гобелен «Відлуння Чорнобиля», виконаний безпосередньо у рік трагедії (1986), майстром з ткацтва Володимиром Сливкою (1950-2009). По особливому сприймається картина Леонтія Орлика (1936-2012) «Вартовий» (1985), оскільки вона нагадує нам про подвиг пожежників, які першими вступили у бій з чорнобильським лихом. Свого часу наша область послала в якості ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС 20 тисяч пожежників, медпрацівників, правоохоронців тощо. Це єдина робота віртуальної експозиції, яка виконана напередодні Чорнобильської трагедії у 1985 році, стаючи таким чином своєрідним символом точки неповернення [8].

Цього року у Музеї мистецтв за ініціативи І. Філіпенка відкрили масштабний експозиційний простір «Пам'ять бентежить», присвячений 40-річчю Чорнобильської катастрофи. Презентовано майже 300 предметів, серед яких архівні фотографії, дозиметри, протигази та вогнегасники. Організатори проводять паралелі між катастрофою 1986 року та сучасною війною, наголошуючи на екологічних руйнуваннях та нехтуванні людськими життями з боку радянського та сучасного російського режимів. Художня частина експозиції включає згадані полотна із фондів музею, роботи вихованців Кропивницького будівельного фахового коледжу, Подільської та Грузьківської гімназій, імпровізовану «покинуту кімнату в Прип'яті» [4].

Кіровоградщина пам'ятає про самопожертву ліквідаторів і жертв аварії, вшановуючи їх пам'ятниками та пам'ятними знаками у багатьох населених пунктах (близько 100). У більшості випадків авторами пам'ятних об'єктів є місцеві митці. Найвідомішою локацією є «пам'ятник жертвам Чорнобильської катастрофи 1986 року» на набережній р. Інгул у м. Кропивницькому. Пам'ятник встановлено в 1996 році. Автором проекту є О. Кривко, архітектор – О. Городецький, виконавці в натурі, скульптори – В. Френчко, А. Мацієвський, О. Кривко, С. Савченко. Скульптор В. Френчко є також автором пам'ятної медалі до 25-річчя трагедії.

Чорнобильська трагедія – одна із багатьох болючих сторінок нашої історичної пам'яті. Мистецьке осмислення історичної травми допомагає зрозуміти її причинно-наслідкові зв'язки, сутність на рівні людської психіки. Митці Кіровоградщини долучаються до глибинного прочитання та сприяють збереженню пам'яті про Чорнобиль.

Література:

1. 30-а річниця Чорнобильської катастрофи: трагедія та її слід в мистецтві. URL: <https://art-holst.com.ua/blog/30-a-richnicya-chornobils'koy-katastrofi-tragediya-ta-yu-slid-v-mistectvi> (дата звернення: 10.05.2026).

2. Герман О. Відображення Чорнобильської трагедії засобами мистецтва. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : збірник тез I Міжнародної наукової конференції присвяченої 35 роковинам аварії на ЧАЕС, 22-23 квітня 2021 р. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2021. С. 24–30.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 263 с.
4. Експозицію до 40-річчя аварії на Чорнобильській АЕС відкрили в Кропивницькому (фоторепортаж). URL: <https://cbn.com.ua/news/ekspozytsiiu-do-40-richchia-avarii-na-chornobylskii-aes-vidkryly-v-kropyvnytskomu-fotoreportazh> (дата звернення 10.05.2026).
5. Ліщинська О. Екологічна трагедія Чорнобиля у візуальному мистецтві: філософсько-естетичне осмислення та інтерпретації. URL: http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No3/Li%C5%A1%C4%8Dyňska_Cernobyl.pdf (дата звернення 09.05.2026).
6. Ми, переможені Чорнобилем / авт.-упоряд. В. Бондар. Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 1996. 142 с.
7. «Сорок років незримого бою»: ліквідатор Ігор Філіпенко презентував поезію до річниці Чорнобильської трагедії. URL: <https://fotoinform.net/news/virshi/sorok-rokiv-nezrimogo-boyu-likvidator-igor-filipenko-prezentuvav-poeziyu-do-richnitsi-chornobilskoyi.html> (дата звернення 09.05.2026).
8. Юрченко О. Прес-реліз до віртуальної експозиції «Чорнобиль: на межі катастрофи» з нагоди 39-ї річниці аварії на Чорнобильській АЕС та Міжнародного дня пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф. Кропивницький : Музей мистецтв, 2025. 4 с.